

-ERASMUS EN MORE EN HET PROMOTEN VAN ETHIEK-

More, die eigenaardige naam van U bracht mij op het idee om Moria een lofrede te laten afsteken op de dwaasheid. Die naam heeft immers evenveel overeenkomst met *moria*, het Griekse woord voor 'zothheid' als er verschil bestaat tussen *moria* en Uzelf.¹

Zo gebruikt de befaamde zestiende-eeuwse ethicus Erasmus (circa 1467-1536) een woordspelletje om zijn bekendste werk op te dragen aan zijn vriend Thomas More:² de *Lof der zothheid – Laus stultitiae* of *Moriae encomium*, naar het Griekse *μωρία* (dwaasheid). Erasmus had de iets jongere Thomas More (1478-1535) ontmoet tijdens zijn eerste bezoek aan Engeland in 1499 en zij bleven de rest van hun leven vrienden. In 1509 reist Erasmus van Italië opnieuw naar Engeland. Hij schrijft More dat zo'n reis niet de gelegenheid is voor een ernstige verhandeling, maar dat hun gemeenschappelijke liefde voor de humanoria hem aanzette tot het opstellen van deze komische pennenvrucht, een speels betoog, dat echter nog zo zot niet is.

Als een hedendaags cabaretier staat de Zothheid op het toneel en probeert haar publiek aan het denken te zetten. Ze neemt achtereenvolgens allerlei bevolkingsgroepen op de hak: wat een geluk voor jullie dat jullie zo dwaas zijn, want als jullie beseften waar je mee bezig bent, zouden jullie niet alleen minder vrolijk leven, maar je schamen voor jezelf.

utopia of eutopia?

Ook Thomas More schreef een zeer bekend boek: *De optimo statu reipublicae deque nova insula Utopia* ('Over de beste staatsvorm en het nieuwe eiland Utopia'), kortweg *Utopia* genoemd. Het boek verscheen in 1516 en More voert hierin een reiziger ten tonele, die niet alleen bekend is met het politieke wanbeleid in

Engeland, maar die ook in het pas ontdekte continent Amerika enige jaren op het fictieve eiland Utopia verbleef en zo ontdekte hoe het beter kan. Deze reiziger vertelt zo enthousiast over de samenleving op dat eiland, dat daaruit zelfs het woord 'utopisch' ontstond, dat verwijst naar een gedroomde ideale toestand. Aan sommige uitgaven van Utopia gaat nog een kort gedicht vooraf:

*Utopia priscis dicta, ob infrequentiam,
Nunc civitatis aemula Platonicae,³
Fortasse victrix (nam quod illa literis
Delinavit, hoc ego una praestiti,
Viris et opibus, optimisque legibus)
Eutopia merito sum vocanda nomine.⁴*

("Vroeger heette ik Utopia omdat maar weinigen mij bezochten. / Nu evenaar ik Plato's staat, / overtreft die misschien zelfs (want wat die in geschrifte / schetst, maak alleen ik waar / door mensen en middelen en de beste wetten). / Ik verdien daarmee Eutopia genoemd te worden.")

Maar is Utopia ('geen plaats' van het Griekse οὐ τόπος) echt een Eutopia ('goede plaats' van het Griekse εὖ τόπος)? Is het goed toeven in Utopia of is het inderdaad beter het niet te bezoeken? Erasmus noemt in zijn colloquium *Diversoria* ('Herbergen', 1523)⁵ Plato's staat als een model voor een gebrek aan persoonlijke vrijheid doordat iedereen daar gelijk behandeld wordt. Toch laat More zijn reiziger uit Utopia onder meer vertellen: *sunt enim hanc in partem aliquanto procliviores, ut nullum voluptatis genus (ex quo nihil sequatur in-*

Thomas More – tekening (1527) van Hans Holbein der Jüngere (1497/1498–1543)

Desiderius Erasmus – schets (1520) van Albrecht Dürer (1471-1528)

commodi censeant interdictum (“De Utopiërs zijn sterk geneigd tot de opvatting dat geen enkel genoeg on-geoorloofd is zolang er maar geen kwade gevolgen uit voortkomen”).⁶ Dat klinkt modern en aantrekkelijk. Ook hedendaags maar minder idyllisch is echter bijvoorbeeld de beschrijving van de slachthuizen in Utopia: die liggen buiten de stad en er werken slaven, want ze willen natuurlijk niet dat de nobele Utopiërs zelf met dat vuile werk in aanraking komen. Slaven kunnen gastarbeiders zijn, maar veroordeelde Utopiërs vormen een lagere klasse slaven. En bijvoorbeeld ontucht kan een grond zijn om een Utopiër tot slavernij te veroordelen, zelfs de intentie tot buitenechtelijke seks is al verboden. De samenleving in Utopia blijkt telkens behoorlijk streng geregeld en het is maar de vraag of iedereen dat werkelijk ‘utopisch’ vindt.

eigen verantwoordelijkheid

Vergelijk dat eens met de *Lof der zotheid*. Erasmus bepleit daarin uiteraard ook geen ontucht, maar hij brengt dat heel anders. De Zotheid roemt zichzelf als bewaakster van lang huwelijksgeluk: door zotte liefde en naïeve trouw zijn echtgenoten gelukkig blind voor de escapades voor en tijdens het huwelijk van hun zogenaamd kuise wederhelft. Zo is ook Erasmus duidelijk over zijn normen, maar hij laat de mensen hun verantwoordelijkheid. En zoals met betrekking tot ontucht, zo is het ook bij andere onderwerpen als leiderschap, oorlog en bezit: More in zijn *Utopia* en Erasmus in zijn *Lof der zotheid* hebben hetzelfde oordeel over deze ethische kwesties, maar de theoloog Erasmus schrijft er met meer humor en afstand over dan de jurist More.

In maart 1518 verscheen bij Froben in Bazel een uitgave van More's *Utopia* en diens tegenwoordig minder bekende *Epigrammen*. Erasmus werd gevraagd om er een aanbevelingsbrief voor te schrijven. Deze brief is bij veel edities opgenomen en vangt aan: *Cum antehac omnia Mori mei mihi supra modum semper placuerint, tamen ipse meo iudicio nonnihil diffidebam ob artissimam inter nos amicitiam. Ceterum ubi video doctos uno ore omnes meo subscribere suffragio ac vehementius etiam divinum hominis ingenium suspicere [...]* (“Hoewel alles van mijn vriend More mij vroeger altijd al bijzonder goed beviel, vertrouwde ik mijn eigen oordeel niet helemaal vanwege de nauwe vriendschapsband die we met elkaar hebben. Maar nu ik zie dat alle geleerden eenstemmig mijn mening onderschrijven en zelfs met nog meer eerbied opkijken tegen het goddelijke genie van deze man [...]).⁷

Ik lees deze brief niet als een ongeclausuleerde loftuiting van Erasmus, maar eerder als een subtiele wijze van hem om afstand te nemen, niet van de persoon van More, maar wel van dit werk dat zo'n andere toon aanslaat dan zijn eigen werken.

meer zotheid

Erasmus en More zien elkaar de laatste vijftien jaar van hun leven niet meer. Erasmus blijft zich in allerlei ge-

schriften inzetten voor vrede en rede, maar zijn reislust neemt met zijn gezondheid af. More maakt een glanzende politieke carrière in Engeland. Wel blijven ze met elkaar corresponderen en Erasmus steekt zijn waardering voor More en diens gezin niet onder stoelen of banken. In 1524 schrijft hij bijvoorbeeld een colloquium over een geleerde vrouw en een monnik (*Abbatissae et eruditae*); Margeret, een dochter van More, stond vermoedelijk model voor de heldin van deze dialoog, die moet laten zien dat kennis en vroomheid hand in hand gaan.

In 1533 vraagt Thomas Boleyn aan Erasmus om voor hem een boekje op te stellen over de voorbereiding op de dood (*De praeparatione ad mortem*).⁸ Uiteraard grijpt Erasmus deze gelegenheid aan om uiteen te zetten dat de dood voor mensen weliswaar onvermijdelijk is, maar dat een christen daarvan niets te duchten heeft als hij oprecht vroom leeft. Boleyn kwam met zijn verzoek aan Erasmus naar aanleiding van het huwelijk in 1533 van zijn dochter Anne met koning Hendrik VIII van Engeland.⁹ Dit huwelijk van Anne met Hendrik was echter bepaald omstreden, immers Hendrik was al getrouwd met Catharina van Aragon. Erasmus was dus vermoedelijk minder gelukkig met de aanleiding tot Boleyns verzoek dan met het verzoek zelf, maar het zal hem genoeg hebben gedaan later te lezen dat Catharina van Aragon juist dit boek stukgelezen had en daarvoor gerust kon sterven.¹⁰

Om de ontbinding van zijn eerdere huwelijk erdoor te krijgen, zette Hendrik VIII zijn macht in het parlement en in de kerk in, en hij stichtte ten slotte de Kerk van Engeland onder zijn leiding, los van Rome. En zo bracht dit koninklijke huwelijk de vrome katholiek Thomas More in gewetensnood. Zijn geweten leidde hem naar zijn einde: in 1532 trad More af als kanselier van Engeland, in 1534 werd hij gevangengezet en in 1535 onthoofd, omdat hij weigerde de koning als hoofd van de kerk te erkennen.

Als Erasmus hoort over More's dood, schrijft hij in een brief aan een kennis: *Utinam periculoso negotio se numquam admiscuisset, et causam theologicam cessisset theologis* (“Had hij zich maar nooit ingelaten met risicovolle aangelegenheden en had hij theologische zaken maar aan de theologen overgelaten”).¹¹ Dit komt Erasmus op kritiek te staan, immers Erasmus stierf in 1536 in zijn bed, terwijl More werd gedood om zijn principes.¹² Mijns inziens een merkwaardig verwijt, niet alleen omdat er ook veel mensen gestorven zijn voor verwerpelijke principes en Erasmus zijn genegenheid voor More ook hier laat blijken, en hij daarbij zelfs vrijwel woordelijk diens *Utopia* aanhaalt, waar deze schrijft: *Quam ob rem pulcherrima similitudine declarat Plato,¹³ cur merito sapientes abstineant a capessenda quippe republica* (“Dat is waar Plato op doelt, als hij in een fraaie parabel duidelijk maakt dat de wijzen gelijk hebben met zich buiten de politiek te houden”).¹⁴

Natuurlijk vindt Erasmus net als More dat vrome mensen zich moeten verzetten als machthebbers zich misdragen, en natuurlijk vindt ook hij dat Hendrik VIII zich misdraagt ten opzichte van vrouwen, staat en kerk.

Maar voor hem getuigt martelaarschap van fanatisme en hij betreurt het dat More – zoals veel oprechte politici – zijn gerechtvaardigde verzet alleen vorm weet te geven door zijn eigen morele gelijk steeds uit te spinnen en te herhalen, en hij betreurt het nog meer als tenslotte de deugdzaam het veld ruimt. Waarschijnlijk gunt Erasmus hier More meer zotheid. Ω

¹ Parafrazering van "Quae Pallas istud [Moriae encomion ludere] tibi misit in mentem?" inquires. Primum admonuit me Mori cognomen tibi gentile, quod tam ad Moriae vocabulum accedit, quam es ipse a re alienus, in: Erasmus, *Stultitiae laus, Lof der zotheid*. Tweetalige uitgave met Nederlandse vertaling door A. Dirkzwager en A.C. Nielson. Amsterdam: H.J. Paris N.V., 1971.

² Naast de vermelde bronnen is met name met betrekking tot More en de huwelijken van Hendrik VIII de WP-encyclopedie, 6^e druk, Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1947-1955 geraadpleegd. Alle vertalingen, tenzij anders vermeld, zijn van de auteur.

³ Plato *Politeia*.

⁴ Thomas Morus (More), *De optimo statu reipublicae deque nova insula Utopia*, 1516, opgehaald van Wikisource 6 mei 2024.

⁵ In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, deel 1.3. Amsterdam: North-Holland, 1972.

⁶ Thomas More *Utopia*, Vertaling M.H. van der Zeyde, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1977.

⁷ Brief 635 in P.S. Allen: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami Tom III* (1913); vertaling M.J. Steens in *De correspondentie van Desiderius Erasmus*. Deel 5, Rotterdam: Ad. Donker, 2017.

⁸ In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, deel 5.1. Amsterdam: North-Holland, 1977.

⁹ Een huwelijk lijkt een vreemde aanleiding om zo'n boek te vragen, maar wellicht voorvoelde Boleyn dat Hendrik VIII drie jaar later al Anne zou beschuldigen van overspel en haar zou laten doden, om meteen daarna een derde huwelijk aan te gaan met Jane Seymour.

¹⁰ Brief 3090 (van Eustache Chapuys aan Erasmus) in P.S. Allen: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami Tom XI* (1947); vertaling Frans Slits en Rob Tuizenga in *De correspondentie van Desiderius Erasmus*. Deel 20, Rotterdam: Ad. Donker, Rotterdam, 2019.

¹¹ Brief 3048 (op. cit.)

¹² Bijvoorbeeld J. Huizinga *Erasmus*, 6^e druk, Rotterdam: Ad. Donker, 1924, 1978. S. Langereis, *Erasmus. Dwarsdenker*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2021, eindigt haar biografie met het contrast tussen het sterven van Erasmus en dat van More. Na de executie van More te hebben beschreven, is haar laatste zin: "Erasmus stierf niet als martelaar. Hij stierf als mens. In zijn eigen bed." (blz. 701)

¹³ In het zesde boek van Plato's *Politeia*.

¹⁴ More, op. cit.

Sir Thomas More werd op 7 februari 1478 in Londen geboren als zoon van een jurist. Zijn moeder verloor hij al op jonge leeftijd, zijn vader bekommerde zich minder om zijn zoon en zond hem op zijn veertiende naar de Universiteit van Oxford, waar hij Klassieke Letteren en later Rechten studeerde. More en Erasmus zijn vrienden als humanisten onder elkaar.

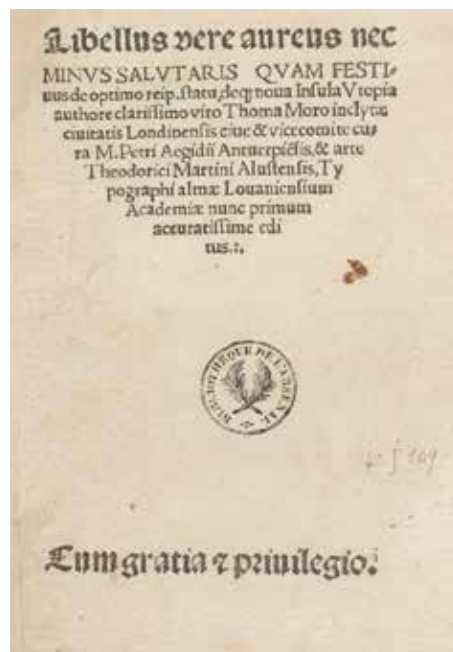
Naast zijn bekende boek *Utopia* schreef More onder meer gedichten en filosofische verhandelingen. More trouwde tweemaal: als weduwnaar en vader van vier kinderen hertrouwde hij met een weduwe, die hem vergeefs tot meer rekkelijkheid in zijn politieke standpunten aanspoorde.

More was niet alleen humanist, hij maakte vooral een politieke carrière. In 1504 werd hij lid van het Lagerhuis en via onder meer onder-sheriff van Londen en koninklijk secretaris werd hij na zijn rol bij de Vrede van Kamerijk (1529) benoemd tot kanselier, eerste minister onder de absolute vorst Hendrik VIII (1491-1547). Deze koning stond oorspronkelijk bekend als 'humanistenprins', maar zette later alles naar zijn hand om te kunnen trouwen met Anne Boleyn, zijn tweede vrouw, en kon toen More's standvastige verzet tegen het nietig verklaren van zijn eerste huwelijk met Catharina van Aragon niet gebuiken.

More werd opgesloten in de Tower, kon veroordeling tot de doodstraf voorzien, maar wenste zijn religieus gemotiveerde principes niet op te geven. Een wrede folterdood werd hem bespaard opdat hij geen martelaar zou worden. More werd eenvoudig onthoofd op 1 juli 1535. Vierhonderd jaar later verklaarde paus Pius XI hem heilig.

Titelblad van een Latijnse uitgave van *Moriae Encomium* (Lof der zotheid) van Erasmus Froben in Bazel, 1532

Titelblad van een Latijnse uitgave van *Utopia* van Thomas More z.p (1516)